

НЕОВИЗАНТИНИЗАМ У АРХИТЕКТУРИ НОВОГ БЕОГРАДА - ХРАМ СВ. ДИМИТРИЈА СОЛУНСКОГ (1996-2001)

Историјски значај парохијалног храма Св. великомученика Димитрија Солунског на Новом Београду, изведеног у Блоку 32 од 1998. до 2001. године (ентеријер и део екстеријера се још увек уређују), огледа се у чињеници да је први који је саграђен у тој модернистички осмишљеној архитектонско - урбанистичкој целини,¹ познатој по непрегледним стамбеним блоковима, управним, услужним и пословним здањима. Извођењу је претходио јавни конкурс за идејно архитектонско-урбанистичко решење, који је 1997. године расписала Архиепископија београдско - карловачка, Друштво архитеката и Друштво урбаниста Београда. Жирију, у којем је било више историчара архитектуре и пројектаната, а председавао патријарх Павле.² У пропозицијама је напоменуто да би храм требало да буде пројектован „са ослонцем на традицију, у српско-византијском стилу, централног типа, без стубова у поткуполном простору“, са ширином стазе око храма од четири метра и звоником стопљеним са храмом или издвојеним. Учесницима је, уз конкурсну документацију, препоручена и стручна литература („Православна литургија“ Лазара Мирковића и зборник радова „Традиција и савремено српско црквено градитељство“ (Београд, 1994). Храм је требало да буде троделан, подељен на пронаос,

¹ Све до средине деведесетих година прошлог века власти су упорно одбијале да одобре грађење цркава на подручју овог дела Београда (видети: А. Миленковић, *Come-back сакралне архитектуре*, у: *Architectura politica ultra*, Београд 1996, 105; В. Војовић, *Crkva u slici grada*, DaNS, 20–21, Novi Sad, 1997, 56–57).

² Издајамо следеће стручњаке: Јована Нешковића, Миодрага Јовановића, Доброслава Ст. Павловића, Бранислава Миленковића, Александра Стјепановића, Бранка Бојовића и Бранку Поповић. О исходу конкурса и његовом цивилизацијском значају за преуређење Новог Београда видети: М. Birovljev, *Konkurs za arhitektonsko-urbanističko rešenje hrama na Novom Beogradu*, DaNS, 20–21, Novi Sad 1997, 54; *Konkurs za idejno arhitektonsko-urbanističko rešenje православног храма Светог великомученика Димитрија*, Форум, 40, Београд 1997, 28–33; В. Milenković, *Teorija potreba II*, zbornik radova, Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet, Poslediplomske studije, kurs „Arhitektonska organizacija prostora“, 1997–1998, materijali, sveska 75, Београд 1998, 18; N. Popović, *Crkveni hram na Novom Beogradu*, DaNS, 20–21, Novi Sad 1997, 5.

Сл. 1 Небојша Поповић, храм Св. Димитрија, поглед са североистока

Fig. 1 Nebojsa Popović, church of St. Demetrius, view from North-East

наос и олтарски простор. Напоменуто је да степениште за галерију хора може да буде и у улазном делу и у пронаосу, а створена је и дилема о просторном склопу западног дела храма, јер је тиме сугерисано да пронаос није и улазни део. Важна напомена тичала се и дефинисања позиције иконостаса, с тим да његова висина омогући јединствен доживљај простора и сагледавање зидних слика у олтару.

Од 47 приспелих нацрта појединаца и тимова, одабран је рад арх. Небојше Поповића (1950–1998),³ као најбољи са становишта функције и употпуњавања амбијенталне целине. Његов централно замишљен просторни концепт, наглашен блоковском обрадом фасада, нема ближег пандана у савременој српској црквеној архитектури. Четири рада су откупљена, а додељена су и три специјална признања. Уз већину нацрта у традиционалном духу, запажено је неколико радикалних дезисторизујућих савремених приступа (Благоте Пешића, тимова Игњатовић–Ивановић и Брајковић–Шарић–Брајковић), лишених директних спона са српским

³ Уз Поповића, главног аутора, као сарадник на конкурсном раду „Леонтијев пут“, насталом у београдском пројектантском предузећу „БК Аероинжењеринг“, наведен је Миодраг Тодоровић (в.: Конкурс за идејно..., 29). Поповић је дипломирао на Архитектонском факултету у Београду 1976. године. Радио је у Заводу за изградњу града (1978–1993), предузећу „Сити инжењеринг“ (1994–1996) и „БК Аероинжењерингу“ (од 1996. до смрти). Учествовао је на више архитектонских и урбанистичких конкурса, излагао на Салонима архитектуре у Београду. В.: З. Маневић, *Поповић Небојша*, у: Лексикон српских архитеката 19. и 20. века, Београд, 1999, 151; Исти, *Поповић Небојша*, у: Лексикон неимара (ред. З. Маневић), Београд 2008, 328.

Сл. 2 Храм Св. Димитрија, изглед са запада

Fig. 2 Church of St. Demetrius, view from West

средњовековним сакралним градитељством. Посматран у целини, конкурс је подстакао даља раслојавања у области моделистике, урбанизма, схватања форме и функције савремених српских цркава.

Из Поповићевог образложења основне идеје, урбанистичког решења и архитектонског склопа првог новобеоградског храма, стиче се потпунија слика о његовим ликовним преокупацијама и инспирацијама.⁴ Подстакнут житијем св. Димитрија, превасходно чувеним „Леонтијевим путем“, којим се ширио светитељев култ од Солуна преко Сирмијума до Равене, основне одреднице за своје решење преузео је из „староцрквених прича“. Отуд и предвиђени троделни распоред јединица новобеоградског сакралног комплекса представља просторну интерпретацију легенди о путешествију префекта Илирика Леонтија. План укључује „Велику воду“ (река Сава и зона парка с водом), крстионицу, воћњак и оранжерију која подсећа на Медитеран. У даљем излагању аутор истиче да се подједнако инспирисао архитектуром храмова св. Димитрија у Солуну, Сирмијуму и Равени: „Својим решењем, обликом, преузетим мотивима и просторном логиком, новопроектовани храм у својој идеји дубоко се ослања на корен својих претходника. Из њихове давне историје он црпи елементе за сопствено рађање.“⁵

Композицију равних, уједначено глатких фасада са уским прозорима такође изводи престилизовањем традиције. Урбанистичку целину одељује на два сегмента – већи, западни, намењен парку, храму и пратећим садржајима, и на источни, намењен становима свештеника и

⁴ N. Popović, *нав. дело*.

⁵ *Исто*.

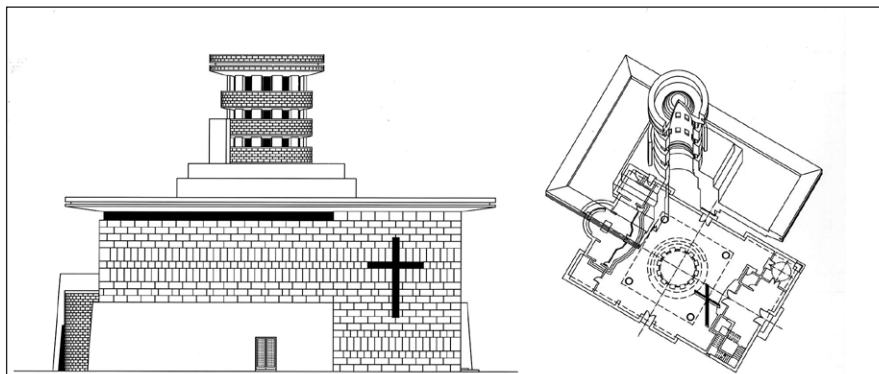
Сл. 3 Храм Св. Димитрија, изглед са севера

Fig. 3 Church of St. Demetrius, view from North

паркирању (данас је у продужетку тог дела порте уређен парк за децу). Предвидео је и свечану салу, учионице, библиотеку и трпезарију у посебним објектима, који би такође подсећали на догађаје везане за ширење култа св. Димитрија. Грађење цркве започето је априла 1998, с прекидом од септембра 1998. до јуна 1999. године. Димензије једнокуполног храма, чија је основа замишљена у облику сажетог уписаног крста, су 29м x 23м, а корисна површина износи око 500 квадратних метара. Врх куполе је на висини од 29 метара, а откад је на њега подигнут крст 25. марта 2002. године, виши је за још три метра.

Конструктивни систем је састављен од армиранобетонских стубова и греда, обавезних због поштовања сеизмичких услова. Носећи елементи конструкције су извучени на фасаду, што је помогло уклапању храма у амбијент Новог Београда. Остварен је и ефекат „неовизантијског конструктивизма“, при чему су обједињена искуства медиевалне византијске градитељске естетике, неовизантинизам Ханзенове бечке школе са краја деветанестог века (која је имала следбенике и у тадашњој Србији) и методи совјетских конструктивиста из двадесетих година прошлог столећа,⁶ стопљени у несвакидашњу постмодернистичку целину.

⁶ Видети: М. Јовановић, *Теофил Ханзен, „ханзенатика“ и Ханзенови српски ученици*, ЗЛУ Матице српске, 21, Нови Сад 1985, 235–260; *Konstruktivizam*, у: *Istorija moderne arhitekture 2/B* (прir. М.Р. Perović), Београд 2000, 403–568; В. Кораћ – М. Шупут,

Сл. 4 Бојан Ковачевић, конкурсни пројекат храма Св. Димитрија

Fig. 4 Bojan Kovacević, competition project of the church of St. Demetrius

Конструкција има улогу рама за зидне испуне сложене у традиционалном маниру од опеке, пешчара, лончића и дебелих малтерских спојница. Обраде зидова замишљене су илустративно, у форми „изложбе урамљених слика или ћилима са елементима керамопластике који су нам вековима блиски“.⁷

Као и на већини новијих српских цркава,⁸ унутрашње уређење и спољно облагање новобеоградског храма до данас није довршено. Поповићев објекат представља пластички сегментирану, оштро разграничену геометризовану целину са изразито глатким фасадама (још увек рустичним због непокривености плочицама). Сведеном композицијом кубичних маса, централно груписаних и пирамидално степенованих, завршених „српским“ куполама храма и звоника, целина се донекле уклопила у модернистички, апстрактни урбани пејзаж Новог Београда. Због поштовања традиционалне оријентације олтарског дела храма према истоку, са главне саобраћајнице (Булевар Зорана Ћинђића) било је немогуће обезбедити директан приступ његовом главном западном улазу, чиме је он понешто изгубио на значају у урбаном окружењу.

Израђен на непогодном месту, које му не обезбеђује репрезентативност и сагледивост из свих праваца, храм је визуелно подређен доминантнијим новобеоградским здањима, пре свега кулама Западне капије Београда.⁹ Ипак, све популарнији и привлачнији, прерастао је у кључни симбол редефиниције урбаних функција Новог Београда, што су препознали и тумачи тековина савремене српске црквене архитектуре.

Архитектура византијског света, Београд, 1998; J. B. Bullen, *Byzantium Rediscovered*, New York 2003; А. Кадијевић, *Историчке основе неовизантијске архитектуре у XIX веку*, у: Ниш и Византија III, Ниш 2005, 383–396; Н. Макуљевић, *Црквена уметност у Краљевини Србији (1882–1914)*, Београд 2007, 219–251.

⁷ N. Роровић, *нав. дело*.

⁸ А. Кадијевић, *Три новије цркве Београда - три подстицаја развоју српског сакралног грађитељства*, Наслеђе XI, Београд 2010, 113–133.

⁹ О архитектури и симболици београдске Западне капије в.: А. Бркић, *Знакови*

Сл. 5 Храм Св. Димитрија, поглед на куполу из наоса

Fig. 5 Church of St. Demetrius, view of the dome from the nave

У првом релевантном публицистичком коментару, објављеном у време Поповићевог програмско-манифесталног иступа (1997), арх. Зоран Маневић је критиковао „преписивање“ својствено низу заступљених конкурсних радова, апострофирајући арх. Љубицу Бошњак, која је по њему храм Св. Ђорђа на Чукарици „уз мале модификације, пренела на Нови Београд“.¹⁰ Посебно је издвојио ненаграђени пројекат арх. Бојана Ковачевића,¹¹ који је пошао од контекста затечене профане архитектуре правог угла и кубичног волумена, изазивајући специфичан културолошки „шок“,¹² лишен необичних пластичких бравура којим би се тежило произвољној оригиналности (својственој многим такмацима на конкурс).

Свестан опасности да се будући храм може изгубити у „агорафобичности“ урбанистичке ситуације у коју се „удева“, арх. Ковачевић је у образложењу истакао контекстуалистичку димензију свог нацрта, али и пластичке и експресивне елементе који кореспондирају са сличним облицима здања која су обележила новобеоградски пејзаж.¹³ Куполу је описао као израз савременог обличја на коме је извршена „трансфигурација традиционалног“, напомињући да се инспирисао средњевизантијским храмом Кумбелики у Касторији и Асплундовом штокхолмском библиотеком.

у камену, Београд 1992, 222–227; А. Кадијевић, *Михајло Митровић, пројекти, градитељски живот, идеје*, Београд 1999, 69–76, 85–93; М. Х. Јевтић, *Између монумента и гротеске*, у: *Критички рефлекс*, Београд 2004 81–82.

¹⁰ З. Маневић, *Архитектура око нас. Храм светог Димитрија*, 17. јул 1997.

¹¹ А. Ковачевић, *50 београдских архитектата (рођених после 1945)*, Београд 2002, 70–71.

¹² З. Маневић, *нав. дело*.

¹³ Текстурално образложење са коментарима планираног архитектонско-урбанистичког уређења храма, програмских и моделистичких опредељења, доступно је у збирци пројектанта.

Победу Поповићевог решења Маневић је окарактерисао као компромис између традиционалног и иновативног приступа: „Традиционализам је присутан у траговима, као декоративни систем на фасадама, као назнака помирења базиликалног и крстообразног решења. Конструктивни елементи видљиви су споља, што помаже хармоничном односу Храма и амбијента Новог Београда. У обликовању порте будућег храма има литературе, више као подсећање на чињеницу да се гради крајем двадесетог, а не крајем четрнаестог века“, закључујући да је остварен креативни спој традиционализма и модерне форме.¹⁴

Након Поповићеве смрти 1998. године, звоник храма је изведен издвојено уместо интегрисано, како је првобитно планирано. Ту импровизацију у стручним гласилима оштро је критиковао проф. Бранислав Миленковић, један од чланова конкурсног жирија.¹⁵ С неверицом је запитао „како су звона, према првобитном пројекту, са овог здања нестала и преселила се у посебну зграду“. Замерио је на гомилању елемената и невештом следу облика са главне зграде, назвавши га „композиционим хибридом“, производом „насилне интервенције“ и неукуса. Наследнике тима Небојше Поповића критиковао је због конкурентног положаја звоника у односу на главну грађевину, чија је повећана маса лишена потребне неутралности, деловањем различитих простора по вертикали. „Традиционалан или модеран звоник се изгубио и да није додатне капе – мале куполе на њему – више бисмо мислили да се ради о привременој згради која ће нестати када се композиционо добро регулисана зграда заврши. Истинска вредност самог храма се у оваквом ансамблу умањује. Ова маса материјала као неорезано, запуштено дрво само је сметња читавој композиционој слици. Још једном је пропуштена прилика да се градска слика оваквим просторним склоповима обогати и подигне на степен жељене вредности“.¹⁶ Критиковао је и накнадно уређење мобилијара цркве.

Подржавајући Поповићева настојања, тумач новије београдске архитектуре Слободан Богуновић је 2005. године храм Св. Димитрија с правом сврстао у најбоље примере домаћег сакралног градитељства с краја двадесетог века.¹⁷ У својој анализи, Божидар Манић га повезује с ханзеновски схваћеном интерпретацијом традиције, истичући постмодерни приступ решавању фасада, које представљају „изложбу традиционалних мотива у раму од конструктивних елемената истакнутих на површину“. Критички је прокоментарисао и остале награђене конкурсне нацрте.¹⁸

¹⁴ Исто.

¹⁵ Видети: Б. Миленковић, *Одакле звона звоне*, Гласник ДКС 31, Београд, 2007, 34–36; Исти, *Поруке филозофа Божидача Кнежевића*, Гласник ДКС 32, Београд 2008, 52.

¹⁶ Б. Миленковић, *нав. дела*.

¹⁷ S. G. Bogunović, *Crkve*, u: *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX I XX veka*, Beograd 2005, t. III, 1230.

¹⁸ Б. Ј. Манић, *Приступ проучавању новије сакралне архитектуре у Србији – анализа могућности развоја модела православног храма* (рукопис магистарског рада одбрањеног на Архитектонском факултету), Београд 2009, 155–157.

Досадашњим запажањима се могу придодати и утисци о стилски хетерогеној, али композиционо компактној структури спољних маса храма, у којој су, поред очљивих елемената постмодерног ретроспективизма и евокација на дело Ханзенових српских ученика, присутни и благи одједи бруталистичког конструктивизма (што пројектант у свом образложењу и не крије), као и елементи нео-ар-декоа, изражени у степеновању згуснутих маса и профилацији разуђених тупих тимпанона.

Упадљиви наноси неовизантијског историзма, престилизовани постмодерним обликовним поступком, мање се моделистички ослањају на помињане базилике Св. Димитрија, а знатно више на једнокуполне крстообразне кубичне храмове средњовизантијске епохе. У погледу унутрашње архитектуре, храм је веома функционалан, захваљујући импозантном, широком и слободном поткуполном простору, испуњеном постмодернистичким стилизованим детаљима, међу којима се издваја апстрактна пластика пандантифа. Чини се да је можда превелик просторни и визуелни значај дат хорској галерији. Будући да радови на унутрашњем уређењу и спољном облагању храма још увек трају, може се закључити да потпуније историографско вредновање Поповићевог остварења тек предстоји.

Духовни антипод ономе што се архитектуром Новог Београда донедавно саопштавало свету, као оаза потиснуте „вере и наде“, симбол повраћеног националног и културног идентитета, храм Св. Димитрија знатно оплемењује отуђени урбанистички амбијент који га окружује, употпуњујући га функционално и естетски. У светлу нових друштвених и културних опредељења новобеоградских власти не би требало занемарити чињеницу да је од априла 1994. године општина Нови Београд специјалном повељом побратимљена са грчком општином Ксанти.¹⁹

Alexandar Kadijević

NEO BYZANTINE STYLE IN THE ARCHITECTURE OF NEW BELGRADE CHURCH
OF ST. DEMETRIUS OF THESSALONIKI (1996-2001)

Since 1996 to 2001 in the central area of New Belgrade was built the monumental parish church of St. Demetrius of Thessaloniki, an example contemporary architectural neo byzantine style in the contemporary Serbian sacral architecture. Inspired by the hagiography of St. Demetrius of Thessaloniki, the winner of the public tender, architect Nebojsa Popovic designed a church of central type, surrounded by park areas and related facilities that evoke the saint's path through Illyria. As a visual and spatial entity, an oasis of Orthodoxy in non-spirited abstract urban landscape, the church strongly opposes neighboring commercial buildings - symbols intrusive globalist logic of market capitalism. Hence, this contribution aims to point out its specific architectural qualities, but also comment on expert reaction that followed his performance.

¹⁹

И. Етеровић, *Нови Београд изблиза*, Нови Сад 2001, 159.